

KWARTAALBLAD
OVER BIJBELWERK
11e JAARGANG
DECEMBER 1992

Onder nieuwe leiding
een nieuw tijdperk
binnen

(p. 1)

De vertaler tussen
Pontius en Pilatus

(p. 5)

In het belang van
bijbellezers

(p. 13)

Spreekbijbel:
met nieuwe oren
horen

(p. 21)

MET ANDERE WOORDEN

11 4

NEDERLANDS
Bijbelgenootschap
HAARLEM

Redactioneel

In september van dit jaar vierde de Raad voor Contact en Overleg betreffende de Bijbel (RCOB) zijn vijftienvierig bestaan met een stijlvolle bijeenkomst in de fraaie Bois-le-Duczaal van het provinciehuis in 's-Hertogenbosch. De voorzitter van de Raad, drs. N.K. van den Akker en de secretaris ds. J. Broertjes kregen bij die gelegenheid een oorkonde uitgereikt: zij waren op de algemene vergadering van het Nederlands Bijbelgenootschap benoemd tot leden van verdienste. Beiden hebben zich jarenlang ingespannen voor het bijbelwerk in de Raad, dat een 'permanente les in legitieme pluriformiteit' is, aldus drs. Van den Akker in zijn feestrede.

Bij deze gelegenheid werden twee voordrachten gehouden, door achtereenvolgens prof.dr. B.M.F. van Iersel, emeritus hoogleraar nieuwe testament van de Universiteit van Nijmegen en dr. S.J. Noorda, onder meer lid van de revisiecommissie van de Willibrordvertaling en van het algemeen bestuur van het Nederlands Bijbelgenootschap. De redactie van Met Andere Woorden dankt het moderamen van de RCOB voor de toestemming deze voordrachten te publiceren.

Verder treft u in dit nummer twee artikelen aan van de hand van dhr. J.J. van Capelleveen, redactielid en voormalig voorlichter van het Nederlands Bijbelgenootschap. Het eerste geeft een gesprek weer dat hij had met drs. C. van der Hoeven, die dhr. J. van Kranenburg per 1 december a.s. opvolgt in de functie van algemeen secretaris. Dhr. Van Kranenburg gaat volgend jaar met pensioen. Het tweede artikel is het verslag van een gesprek met mw. M.B. Feith en drs. K. Ouwens naar aanleiding van het verschijnen van het eerste deel van de *Spreekbijbel*, waarin bijbeltekst geschikt is gemaakt voor voordracht door verschillende stemmen.

MET ANDERE WOORDEN

Kwartaalblad over bijbelwerk
11e jaargang nr. 4, 1992
ISSN 0168-1869

Uitgegeven door:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
telefoon: 023 - 22 41 00
In samenwerking met:
Belgisch Bijbelgenootschap
Dautzenbergstraat 36
1050 Brussel
telefoon: 02-640 11 12 of 640 15 75.

Met Andere Woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

Redactie: dhr. Jan J. van Capelleveen, mw. M.B. Feith, ds. W. van Galen, dhr. A.W.G. Jaakke, dr. L. van Kampen (eindredactie) en dr. E.W. Tuinstra.

Redactiesecretariaat:
Nederlands Bijbelgenootschap
mw. M.G. Kronemeijer,
telefoon: 023-22 41 14.

Adreswijzigingen aanbrengen op de adresband van dit nummer en deze retour zenden aan:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem.
Telefonische meldingen via nummer 023-22 41 00.

Giften voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de kosten van dit blad kunnen gestort worden op giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift' of 'Met Andere Woorden'.

 **NEDERLANDS
Bijbelgenootschap**

Onder nieuwe leiding een nieuw tijdperk binnen

Jan J. van Capelleveen

Met de jaren negentig is voor de bijbelgenootschappen een nieuw tijdperk aangebroken, nationaal en internationaal. De ruim honderd genootschappen die in meer dan 150 landen de bijbel verspreiden, worden geconfronteerd met nieuwe uitdagingen. De Wereldbond van Bijbelgenootschappen is het decennium binnengetreden onder leiding van een nieuwe algemeen secretaris, John Erickson.

Ook het Nederlands Bijbelgenootschap staat voor nieuwe uitdagingen. En ook bij dit genootschap is sprake van een (komende) wisseling van de wacht. Op 1 mei van het volgend jaar draagt algemeen secretaris J. van Kranenburg zijn functie over aan drs. C. van der Hoeven, de achtste algemeen secretaris van deze eeuw.

De veranderingen in de internationale bijbelsituatie zijn opvallend. In Oost-Europa en China zijn de grenzen voor de bijbel opengegaan en is de vraag naar dat boek grenzeloos. Verschenen tegen het einde van de jaren dertig van onze eeuw de eerste bijbeluitgaven in de duizendste taal, dezer dagen komen ze uit in de tweeduizendste. Al is in de Derde Wereld de roep om meer vertalingen nog steeds niet verstomd, ook daar zal in de komende jaren meer en meer het accent van het werk verschuiven naar verhoging van de produktie en het zoeken naar nieuwe verspreidingskanalen.

Ook het Nederlands Bijbelgenootschap staat voor een opvallende uitdaging. Na dertig jaar lang voor specifieke doelgroepen vertalingen en bijbeluitgaven te hebben geproduceerd - de series 'Bijbelboeken in hedendaags Nederlands' en 'Wat de bijbel ons vertelt', de bijbel in omgangstaal, idiolecte vertalingen van oudtestamentische boeken, de Kijk-, de Start- en de Spreekbijbel - treft het NBG nu voorbereidingen om weer te gaan vertalen voor de hele kerk en het hele volk: de Vertaling 2000.

Bovendien lijkt er een einde gekomen aan twintig jaar gestage groei in de jaarlijkse bijbelafzet in Nederland. Daardoor duiken twee vragen op: hoe leggen we in een tijd van kerkverlating de bijbel in handen van hen die de kerk als instituut de rug toegekeerd hebben, en: hoe stimuleren we mensen binnen en buiten de kerk om de bijbel te openen en te gaan lezen.

Lid van de Bijbel per Maand-Club

Per 1 december trad drs. C. van der Hoeven in dienst van het bijbelgenootschap. Op 1 mei van het volgend jaar zal hij officieel de leiding overnemen uit handen van de heer J. van Kranenburg die ruim tien jaar algemeen secretaris was en nu met pensioen gaat. Ik ontmoette hem een paar maanden voor zijn indiensttreding, lang na zijn officiële benoeming door het algemeen bestuur en vroeg hoe hij zich voelde. Zijn antwoord luidde: 'De taak lijkt me fascinerend en overweldigend.' In ons gesprek erkende hij dat zo'n driekwart jaar geleden zijn kennis van het Nederlands Bijbelgenootschap nog betrekkelijk vaag was. Natuurlijk wist hij wat het doel van het genootschap was en als jarenlang lid van de Bijbel per Maand-Club dat het betrokken was bij de bijbelvoorziening in de hele wereld. Nieuwe uitgaven van het genootschap trof hij regelmatig op de boekentafel in de kerk. En dagelijks gebruikte zijn gezin thuis het jaarlijkse bijbelrooster. Sindsdien heeft hij een kijkje kunnen nemen achter de schermen. 'Ik ben onder de indruk gekomen van de professionaliteit van het werk, van de vele vertakkingen, van het grote aantal plaatselijke afdelingen, van de plannen voor de toekomst.'

Leraar Duits

De nieuwe algemeen secretaris brengt een soort kennis en ervaring mee die in de 178-jarige geschiedenis van het bijbelgenootschap geen enkele algemeen secretaris heeft bezeten. De meesten waren theoloog. Dr. H.C. Rutgers kwam uit de wereld van het evangelisatorische christelijke studentenwerk, mr. F.L.S.F. baron Van Tuyll van Serooskerken was burgemeester, de huidige algemeen secretaris J. van Kranenburg directeur van een bedrijf. Van der Hoeven komt uit de onderwijs- en uitgeverswereld.

Hij studeerde Duits aan de Leidse universiteit. Als bijvakken koos hij calvinistische wijsbegeerte - in de jaren vijftig en zestig populair onder studenten die hun christelijk geloof wilden rijmen met de moderne cultuur - en middeleeuwse geschiedenis. Dat verraadt een innerlijke honger om meer te weten van de wortels van onze westerse cultuur.

Direct na zijn studie werd hij benoemd als leraar Duits aan twee scholen in Leiden en vandaar ging hij naar de toen snel groeiende Christelijke Scholengemeenschap Blaise Pascal in Spijkenisse. Het lesgeven boeide hem, maar vroeg op den duur ook weer niet zoveel inspanning dat hij daarnaast niets anders kon doen. Hij kwam in de schoolleiding en werd corrector voor de bovenbouw van de havo-afdeling. Zijn belangstelling voor Duitse literatuur verwerkte hij in *Tagesschauer*, een boekje met Duitse korte verhalen voor de bovenbouw van het vwo.

Ervaring als uitgever

Tegen het einde van de jaren zeventig verwisselde hij zijn lessenaar in de schoolklas voor een redactiebureau bij Wolters-Noordhoff in Groningen. In zekere zin bleef hij zijn vakgebied trouw, want hij werd benoemd om het fonds schoolboeken voor het vak Duits te beheren en te vernieuwen, studieboeken voor scholen van lager beroeps- tot voortgezet wetenschappelijk onderwijs en zelfs, in beperkte mate, voor het wetenschappelijk onderwijs. Later kwamen daar ook boeken bij voor onderwijs in het Spaans, Italiaans en Russisch. Nog weer later werd hem het fonds Engels toevertrouwd.

Hij kwam in de uitgeversbranche terecht op een moment dat daarbinnen het thema 'groter groeien' opdook, de jaren van de voortdurende fusies in pogingen om een betere greep op de boekenmarkt te verkrijgen. Ook het concern waar Wolters-Noordhoff deel van uitmaakt, werd door dat virus geraakt. Naarmate de organisatie groter en beter werd, marktgerichter, kwam het accent wat nadrukkelijker te liggen op rendement. Van der Hoeven kreeg het gevoel dat onder die toenemende efficiency boek en auteur wel eens wat zouden kunnen gaan lijden.

Toen er enige jaren geleden een vacature kwam bij Meulenhoff Educatief, een veel kleinere uitgeverij van schoolboeken, stapte hij over en verhuisde naar het westen. Die verhuizing wiste evenwel de vraagtekens niet uit die ten aanzien van het educatieve uitgeverswerk in toenemende mate opdoken: 'Zijn we wel goed bezig? Is het werk wel altijd even zinvol? Is er geen sprake van overproductie? Wat is eigenlijk ons hoofddoel: bieden we leerlingen het beste studieboek of streven we ernaar ons productieapparaat op gang te houden?'

Een partner in Polen

Zijn verhuizing naar het noorden bezorgde hem niet alleen interessant werk, maar ook een warmer geestelijk tehuis dan hij tot op dat moment gekend had. Hij belandde in Roden in een kerkgemeenschap die hij en zijn gezin als stimu-

lerend ervoeren, waar ze zich thuis voelden. Het was ook een kerk die over de kerkmuur (Samen-op-weg) en over de ijzeren muur keek. Juist in die tijd kwamen de Oosteuropese kerken binnen het gezichtsveld van de Nederlandse kerken, ook in Roden. Samen met een andere plaatselijke gemeente aanvaardde zijn kerk een partnerverhouding met de evangelisch-lutherse gemeente van Krakau in Polen.

Van meet af aan besloten de Rodenaren om niet de weldoeners uit te hangen. Natuurlijk, waar geholpen kon worden, zou dat gebeuren, maar de nadruk moest liggen op de ontmoeting, op leren van elkaar. Om tot uitwisseling van inzichten te komen, werd besloten dat de Polen in Krakau en de Nederlanders in Roden steeds hetzelfde thema zouden bestuderen. Zo werd achtereenvolgens aandacht geschonken aan elkanders belijdenisgeschriften, aan de Barmer Thesen die zo'n belangrijke rol speelden binnen de Duitse kerken voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog, aan het gebed van de Heer, aan anti-semitisme. Van die besprekingen werden verslagen gemaakt die elkaar over en weer werden toegezonden. En, wat nog belangrijker was, jaarlijks ontmoetten leden van de beide kerkgemeenschappen elkaar om ook persoonlijke inzichten uit te wisselen. De Van der Hoevens namen aan die ontmoetingen deel en hebben er een Poolse schoondochter aan overgehouden. 'Ze raakten me diep,' zegt hij. 'In het begin leken de Poolse gelovigen wat timide, maar naarmate we elkaar beter leerden kennen, werden ze opener. Ze wezen ons bijvoorbeeld op de waanzinnige overproductie in ons Westen.'

Een nieuwe uitdaging

Het vraagteken dat hij zelf inmiddels achter de overproductie van studieboeken was gaan zetten, was onderdeel van een groter probleem: de westerse roep om voortdurende produktieverhoging. De Polen hadden gelijk met hun kritiek, besepte hij. Hij werd lid van het LMC, het Landelijk Missionair Collectief, dat culturele ongehoorzaamheid paart aan (of beter: laat inspireren door) actieve bijbelstudie. Voorjaar 1992 verscheen een advertentie waarin het bijbelgenootschap sollicitanten opriep voor de functie van algemeen secretaris. Zijn oog viel op het bekende embleem met de cirkel van open bijbels. Het bijbelgenootschap! Dat had zijn belangstelling. Hij las dat men iemand zocht met uitgeverservaring en die had hij. Verder dat het iemand moest zijn die ouder was dan 45 jaar (nogal uniek in onze tijd) en dat was hij. Bovendien moest het iemand zijn met aantoonbare affiniteit met de bijbel en hij wist dat hij daaraan voldeed. Die combinatie sprak hem aan. Het leek hem een uitdagende taak om de uitgave van de bijbel te bevorderen. Dat boek, bedacht hij, lijdt niet aan overproductie. Het is een boek waar mensen overzee en in Oost-Europa naar vragen omdat ze beseffen dat het hun nieuwe waarden biedt, voor hun eigen leven en voor de opbouw van hun samenleving. Het is ook het boek dat al sinds de middeleeuwen onze westerse wereld gestempeld heeft, maar waarvan de boodschap in onze tijd ook in ons Westen opnieuw moet klinken.

Hoewel hij aarzelde of hij wel voldeed aan alle functie-eisen besloot hij te schrijven. Hij werd opgeroepen voor gesprekken. In juni benoemde het algemeen bestuur van het bijbelgenootschap hem unaniem. Zijn inwerkperiode is begonnen. Nog steeds ervaart hij zijn komende functie als uitdagend en overweldigend.

Ik kan me dat voorstellen. Dat waren de gevoelens die ook mij ruim twintig jaar geleden bekropen. De burelen van het bijbelgenootschap in Haarlem mogen dan eerder zakelijk functioneel dan indrukwekkend zijn, toch word je er voortdurend geconfronteerd met een geschiedenis van bijna twee eeuwen. Belangrijker nog: op je bureau tref je vrijwel dagelijks berichten over bijbelwerk en oproepen om hulp uit heel de wereld. Dan beseft je dat de bijbel meer is dan zomaar een boek.

Rectificatie

In het vorige nummer hebben wij een rectificatie geplaatst in verband met een misverstand betreffende de oprichters van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen (UBS). Helaas zijn er in de rectificatie zelf echter enkele fouten geslopen. De medeoprichter heet *mr. S.C. graaf van Randwijck* en hij woont in *Maarn*.

De vertaler tussen Pontius en Pilatus

prof.dr. B.M.F. van Iersel

Wij vieren vandaag feest in een situatie die aanzienlijk meer reden tot vreugde geeft dan aanwezig was op de dag, dat de voorzitter van de RCOB mij vroeg om bij deze gelegenheid het woord te voeren. Die reden tot vreugde is natuurlijk in de eerste plaats het jubileum zelf van de RCOB, maar in de tweede plaats de omstandigheid, dat uitgerekend in dit jubileumjaar alle betrokken instanties het groene licht gegeven hebben voor een oecumenische vertaling van de bijbel.

Het vuur van de oecumenische beweging moge dan op een aanzienlijk lager pitje branden dan menigeen - en ook mij - lief is, het besluit om een oecumenische vertaling tot stand te brengen is zowel voor de oecumene als voor de bijbelbeweging van algemeen belang. En dat zeker, wanneer wij in Nederland de trend volgen die duidelijk werd in een symposium dat door de United Bible Societies in oktober 1988 is gehouden in Princeton,¹ en naast een vertaling ook een identiek notenapparaat samenstellen, dat hulp biedt aan de lezers van deze nieuwe vertaling. Er is geen enkele reden om bij het vertalen zelf en bij het samenstellen van een notenapparaat grote, laat staan onoplosbare problemen te verwachten. Met de Groot Nieuws Bijbel hebben het Nederlands Bijbelgenootschap, de Katholieke Bijbelstichting en de Vlaamse Bijbelstichting op beide gebieden van de samenwerking zowel op het niveau van begeleidingscommissies als bij het vertaalwerk zelf reeds de nodige ervaringen opgedaan, waarvan nu dankbaar gebruik kan worden gemaakt.

Oecumenisch vertaalproject

Ik denk vandaag terug aan een gesprek, dat ik ergens in de jaren zestig of zeventig had met wijlen collega Van Unnik. Daarin spraken wij - op dat ogenblik enigszins utopisch - over de mogelijkheid om in een oecumenisch samenwerkingsproject de vier evangeliën als minder geslaagde gedeelten van de in 1961 verschenen Willibrordvertaling gezamenlijk opnieuw te vertalen of te laten vertalen. Dat is er toen niet van gekomen. En ook de vertaling die in 1987 van de evangeliën en Handelingen is vervaardigd door de Katholieke Bijbelstichting was - ondanks de positieve ervaringen met de Groot Nieuws Bijbel - niet opgezet als een oecumenisch project, hoewel de vertaalarbeid door de medewerking van collega Noorda (hier vandaag aanwezig) mede op mijn aandrang een - zij het vrijwel onzichtbaar - interconfessioneel tintje kreeg. Maar ik ben dankbaar, dat ik anders dan Van Unnik in ieder geval mag beleven, dat er een positief besluit is genomen. En ik ben niet minder dankbaar om het feit dat het mij gegeven was, op de plaatsen waar ik enige invloed kon aanwenden en op ogenblikken die zich daartoe leenden, kleine duwtjes te mogen geven aan de ontwikkeling, die uiteindelijk - naar wij mogen hopen - tot een officieel aanvaarde oecumenische vertaling van de bijbel in het Nederlands zal voeren.

Vertalen als pendeldienst

U zult mij ten goede houden, dat ik in het licht van dit feit gaarne enkele gedachten naar voren wil brengen die betrekking hebben op de vertaalactiviteiten die binnen zeer afzienbare tijd moeten beginnen, wil men niet al te ver na tweeduizend met het resultaat op tafel kunnen komen. Ik doe dat onder de titel 'de vertaler tussen Pontius en Pilatus'. Overbodig u te zeggen dat deze titel als eerste functie had en heeft, u nieuwsgierig te maken. Maar dat neemt niet weg,

dat ik mij zelf nu aan deze titel zal houden. Volgens oudere edities van Van Dale betekent de buitengewoon merkwaardige uitdrukking 'iemand van Pontius naar Pilatus zenden: hem voor niets heen en weer laten lopen, van het kastje naar de muur sturen om zijn zaak op de lange baan te schuiven (vgl. Lucas 23:6-12)',² terwijl de laatste editie van dit jaar alleen nog vermeldt 'iemand van de een naar de ander sturen'. Het pejoratieve aspect is vervallen. Gelukkig. Want daarvan is in ons geval geen sprake nu de besluitvorming over de oecumenische vertaling in dit stadium is gekomen. Maar vertalers blijven wel gesitueerd tussen Pontius en Pilatus omdat ze zich ambtshalve in meer dan één opzicht constant heen en weer verplaatsen, en zelfs een aantal vaste pendeldiensten onderhouden. En dat niet omdat iemand hen op een boosaardige manier aan het lijntje wil houden, maar omdat het vertaalproces zelf dit pendelen noodzakelijk maakt. Zo pendelt de vertaler van een bijbelboek constant tussen het bestaande geschrift in de vreemde grondtaal en de totstandkomende vertaling van zijn hand in de eigen taal en gaat hij regelmatig heen en weer tussen allerlei synoniemen in de eigen taal om het beste woord te kiezen. En ik wil graag wat uit de losse hand met u over de twee genoemde aspecten filosoferen tegen de achtergrond van enkele inzichten uit de tekstwetenschap.

Vertalen wat er staat?

Ik vang aan met de verhouding tussen de vertaler en zijn teksten. Als de vertaler structureel heen en weer trekt tussen de bestaande tekst die voor hem op de studeertafel ligt en de nog te vervaardigen nieuwe tekst, ontleent hij - zo lijkt het - aan de eerste zijn houvast. Als wij voor het moment even afzien van tekstkritische onzekerheden staat de tekst in de grondtaal immers vast. Gesteund door zijn kennis van de twee talen - de vreemde grondtaal en de eigen moedertaal - kan de vertaler met behulp van een zich uitbreidend arsenaal van technische hulpmiddelen van de vaststaande tekst in de - althans voor zijn lezers - vreemde taal een andere en nieuwe tekst maken in de eigen taal, die - voor zover mogelijk - hetzelfde zegt als de oorspronkelijke tekst. De bestaande tekst in het Hebreeuws, Aramees of Grieks lijkt daarbij - zoals reeds gezegd - zijn houvast omdat hij in tegenstelling tot de vertaling reeds bestaat. Hij kan vertalen wat er staat. Maar - zo dient men zich af te vragen - is dat ook wel zo? Biedt de bestaande tekst de vertalers werkelijk het houvast waarover zij denken te beschikken? Kunnen zij zonder meer vertalen wat er staat - met de nadruk op dat laatste woord 'staat'?

Wat staat er eigenlijk?

De wezenlijke vraag is dan deze: wat staat er eigenlijk? Stevig en onwankelbaar zodat je erop kunt bouwen, staan er in ons geval in de gedrukte uitgaven van de Hebreeuwse en Griekse bijbel waarvan de vertalers zich bedienen alleen maar zwarte, gedrukte tekens op papier. Die gedrukte boeken zijn van recente herkomst, maar streven ernaar zoveel mogelijk identiek te zijn met de oorspronkelijke handgeschreven versie die wij niet meer bezitten. Dat is echter voor het eerste testament niet even waar als voor het tweede testament. De status van de Hebreeuwse en Aramese bijbelboeken is in dat opzicht niet dezelfde als die van de Griekse, omdat het Hebreeuws/Aramese bijbelexemplaar behalve de medeklinkers die oorspronkelijk alleen gebruikt werden ook nog klinkertekens bevat, die niet in de oorspronkelijke handschriften te vinden waren maar pas

**Tekst: schrijven,
lezen, horen**

later zijn toegevoegd. Zodoende is dat wat van de Hebreeuwse en Aramese bijbelgedeelten echt vast staat eigenlijk alleen het bestand aan medeklinkers en vormt de tekstuitleg met klinkertekens reeds een eerste interpretatieve laag.

Als de vraag 'wat staat er eigenlijk' is beantwoord met: 'gedrukte taaltekens in een boek', luidt de volgende vraag: 'Als die taaltekens vaststaan, staat daarmee dan ook niet de tekst van de bijbel in de grondtaal vast?' Dat hangt er maar van af, wat men 'tekst' wil noemen. Daar wordt verschillend over gedacht. Van Dale heeft vanaf 1976 tot nu toe voor 'tekst' deze definitie: 'geheel van de bewoordingen waarin een geschrift, een toespraak enz. is vervat'. Dat is een opvallend vage omschrijving. Juist voor een geschrift rijst namelijk de vraag: noemen wij tekst de Hebreeuwse en Griekse taaltekens die - zeg ik maar voor het gemak - in de meest recente tekstuitleggen van Kittel en Nestle-Aland geschreven staan, ongeacht de vraag of die geschreven lettertekens ook door iemand gelezen worden en aan de hand van die tekens ook betekenis wordt voortgebracht, of verstaan wij onder 'tekst' de bewoordingen zoals men die hardop of puur mentaal bij het lezen produceert? Want zolang een geschrift in een kast staat of in een la ligt en er niemand is die het leest, produceren die krabbels op papier nog geen betekenis, betekenen ze in feite nog niets, zijn het alleen betekenis-mogelijkheden. Hebben daarom die mensen gelijk die pas van een tekst willen spreken wanneer op basis van wat geschreven staat bij het lezen woorden, zinnen, alinea's, hoofdstukken en andere grotere teksteenheden op een of andere wijze uitgevoerd worden? Misschien kan verder nadenken en het aanbrengen van enkele onderscheidingen ons verder helpen.

Het eerste onderscheid dat ik bij vroegere gelegenheden al wel eens heb gemaakt, is dat tussen wat ik toen de schrijftekst en de leestekst noemde. De schrijftekst is datgene wat op papier staat, de leestekst is de schrijftekst zoals die bij lezing vorm krijgt. In de antieke oudheid gebeurde dat als regel doordat hij door een al dan niet professionele voorlezer voor toehoorders ten gehore werd gebracht, in onze cultuur daarnaast ook door de geluidloze privélezing van de lezer met een boekje in een hoekje, waarbij de leestekst alleen in een soort mentale uitvoering wordt geproduceerd. Ik zou nu eigenlijk nog een derde soort aan de twee genoemde willen toevoegen, die onderscheiden moet worden wanneer de tekst hardop wordt voorgelezen en die derde soort naast de schrijftekst en de leestekst de hoortekst willen noemen; dat is de tekst zoals die bij het beluisteren van de voorlezing mentaal wordt geproduceerd door elk van de toehoorders. Ook bij de toehoorders van een en dezelfde voorlezing of - zoals hier en nu plaatsvindt - toespraak, is - ook als alle toehoorders even goed horen en attent luisteren - de hoortekst van de ene toehoorder zeker niet identiek met de hoortekst van de andere toehoorders en ook niet met de tekst zoals de voorlezer - om ons daar maar toe te beperken - die mentaal voor zichzelf produceert. Afhankelijk van hun voorkennis over het onderwerp, hun vroegere ervaringen, de stemming van het ogenblik, de zorgen van de dag en wat dies meer zij horen alle toehoorders een eigen versie van de leestekst en leest iedere lezer een eigen versie van de schrijftekst. En daarom is een bepaalde hoortekst slechts ten dele identiek met de leestekst, en een bepaalde leestekst slechts ten dele met de schrijftekst die voor allen dezelfde is.

Verschillende effecten

De effecten hiervan zijn niet voor alle soorten geschriften - ook niet voor alle geschriften van de bijbel - identiek. Als wij naar de extreme verschillen kijken, zijn sommige teksten er immers op gericht om de afstand tussen schrijf- en leestekst zo klein mogelijk te maken of zelfs volledig teniet te doen, zodat elke lezer hetzelfde leest en er geen of zo weinig mogelijk verschillen in interpretatie optreden. Dat is bijvoorbeeld het geval met verdragen, contracten, wetten, voorschriften, instructies, en soortgelijke teksten als bijv. wetenschappelijke verhandelingen. Deze willen zonder uitzondering zo eenduidig mogelijk zijn. Maar zelfs daar slaagt men er zelden of nooit in om interpretatieverschillen volledig te voorkomen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het belang dat de rechterlijke macht hecht aan de jurisprudentie. Andere teksten, bijvoorbeeld vele gedichten en de meeste verhalende teksten streven niet naar eenduidigheid, maar gebruiken juist open en veelduidige teksten om de verbeelding en de emoties van hun lezers in beweging te brengen. Van beide extremen bevat de bijbel zowel in de Hebreeuwse als de Griekse passages voorbeelden. Ik kom daar later nog op terug.

Tekst als leespartituur

Misschien is een ander onderscheid nog sprekender. Het is als ik het wel heb voor het eerst gemaakt door Roland Barthes toen hij een vergelijking maakte tussen een geschrift en een muziekpartituur.³ Een geschrift deelt een aantal kenmerken van de partituur van een muziekstuk. Die partituur is immers nog geen muziek. Het is niet meer dan een aantal vellen met notetekens en andere aanwijzingen. Er zijn uitvoerende musici nodig om op basis van de partituur de muziek tot klinken te brengen. De partituur is opgeschreven door een componist als een soort instructie over de hoogte, de duur, de intensiteit, de klankkleur, de frasering van de tonen die door de voorgeschreven instrumenten of door een of meer menselijke stemmen moeten worden uitgevoerd om het gewenste effect te bereiken. Maar dat betekent geenszins, dat dit effect altijd in alle opzichten hetzelfde klinkt. Een compositie van Mozart klonk heel anders in een uitvoering door het concertgebouworkest onder leiding van Willem Mengelberg dan die van het orkest van de achttiende eeuw onder leiding van Frans Brüggen, laat staan in die van James Last en de zijnen. Dat komt, omdat bij de uitvoering - ook als die geheel beantwoordt aan de partituur - nog tal van varianten mogelijk zijn en ook feitelijk aanwezig zijn, bijvoorbeeld in tempo, klankevenwicht, meer of minder doorzichtigheid, timbre en volume van een stem, het toucher van een pianist, de embouchure van een blazer en wat dies meer zij. Ja - om naar een recente gezamenlijke ervaring te verwijzen - zelfs de uitspraak van een klinker kan varianten opleveren die vol betekenis zijn, zoals de deelnemers aan de laatste kerkendag in Amersfoort weten, als ze net als ik niet 'Kurië' maar 'Kirië Eleison' zongen en werden terechtgewezen omdat de cantor dat niet mooi vond. Hij had de dag erna in de Bossche Sint Jan eens moeten horen hoe mooi dat kan klinken. En bij enig nadenken had hij kunnen beseffen, hoe oecumenisch het klinkt als niet iedereen als koekoek één zang dezelfde klank produceert, maar alle vogels - ook de rooms-katholieke - kunnen zingen zoals ze door hun geschiedenis gebekt zijn.

Hoe dan ook, een geschrift lijkt in veel opzichten op een muziekpartituur. Men kan het beschouwen als een leespartituur, een in de conventionele notatie van een bepaalde taal door een auteur op perkament, papyrus of papier of op ander

**Afstand tussen
schrijfttekst en
leestekst**

materiaal als een kleitafeltje of een lei weergegeven geheel van aanwijzingen om een tekst te produceren. In die tijd waarin de boeken van de bijbel ontstaan zijn, lijdt het geen twijfel dat de geschriften van de bijbel echte voorleespartituren waren, dat wil zeggen bestemd waren om de voorlezer te voorzien van die lees-signalen die nodig waren om hem op de juiste wijze het geschrevene ten gehore te doen brengen. Ook in onze cultuur dienen ze nog steeds als voorleespartituur, bijvoorbeeld in de liturgie en bij opvoeringen van voordrachtskunstenaars als Henk van Ulsen, maar worden ze eveneens gebruikt als privéleesboeken.

Daarbij moeten we erop bedacht zijn, dat bij vele geschriften de invulmogelijkheden en de interpretatieruimte aanzienlijk groter zijn dan bij een muziekpartituur, zodat er een groter gat ligt tussen datgene wat op papier staat en de uitvoering hiervan bij de lectuur. Men kan hier wijzen op enkele categorieën die in de bijbel sterk vertegenwoordigd zijn: de geschriften met een hoog poëtisch gehalte, fictionele teksten en de vele verhalende geschriften.

Hoewel de bijbel waarschijnlijk nergens naar l'art pour l'art streeft, bevat hij vele onderdelen met een hoog poëtisch gehalte; men denke aan de Psalmen, het Hooglied, Job en de Openbaring van Johannes. Ook fictie is volstrekt niet afwezig: denk aan Jona en de vele gelijkenissen en nog een tweede keer aan Johannes' Apokalyps. Waarom zijn bij geschriften van deze aard de openheid en de afstand tussen de schrijfttekst en de leestekst - om deze termen maar weer te gebruiken - zoveel groter dan bij andere teksten? Omdat deze geschriften de creativiteit van de lezer willen stimuleren, hem bij het tot stand brengen van de leestekst zelf veel willen laten invullen. Daarom hebben ze dikwijls meerdere lagen, staan ze vol met dubbele bodems en kunnen ze op meer dan één manier gelezen worden. Vooral poëzie wil in de lezers een creatief proces in werking stellen.

Bij verhalende teksten - of die fictioneel zijn of niet - doet zich daarnaast nog iets anders voor. De lezer vormt zich bij het lezen van verhalende teksten een voorstelling van de wereld waarin de verhaalde gebeurtenissen zich afspelen. Deze voorgestelde wereld zal altijd wel verband houden met de buitentekstuele werkelijkheid maar daar zelden mee samenvallen. Een uitstekend voorbeeld is Jona. Of de lezer wil of niet, hij vormt zich lezend in Jona een voorstelling van de boot waarmee Jona naar Tarsis probeert te varen, het ruim waarin Jona slaapt, het binnenste van de vis waarin Jona naar Nineve wordt gebracht, het strand waar de vis hem uitspuwt, de stad Nineve zelf, de loofhut waarin Jona de stad observeert en de plant die extra schaduw biedt aan het hoofd van Jona. Voor al deze voorstellingen beschikt de lezer wel over voorstellingen die ontleend zijn aan de werkelijkheid, met uitzondering van de buik van de vis. Maar dat belet hem niet om zich ook het verblijf van Jona in de vis voor te stellen. Maar die voorstellingen zullen - hoewel ze allerlei overeenkomsten zullen vertonen - ook aanzienlijke verschillen laten zien.

Maar het scheppen van deze fictionele wereld is niet het enige, waaraan een lezer een groot aandeel heeft. Ook de vele gevoelens die in het verhaal tot uitdrukking worden gebracht, zijn van groot belang. Ze roepen op hun beurt bij de lezers eveneens gevoelens op, zij het niet per se dezelfde, zodat ook in dit opzicht elke lezing een eigen inkleuring ondergaat.

Het verschil tussen een muziekpartituur en een leespartituur is - zo heb ik hiermee willen onderstrepen - juist daarom zo aanzienlijk, omdat bij de representatie van een tekst waarschijnlijk veel meer wordt ingevuld dan bij het uitvoeren van een muziekstuk. Zo aanzienlijk, dat ik vooralsnog het onderscheid tussen schrijfttekst, leestekst en hoortekst nog blijf hanteren als een complementaire aanvulling op de overeenkomst tussen leespartituur en muziekpartituur.

**De vertaler
vertaalt wat hij
leest**

Wat is nu het belang van dit alles voor het vertalen van de bijbel? Ik herhaal nog eens de eenvoudige vraag die wij ons gesteld hebben: kan en moet een vertaler en zeker een bijbelvertaler niet volstaan met vertalen wat er staat? Na het voorgaande is mijn stelling eerder de tegenovergestelde: een vertaler kan niet vertalen wat er staat. Hij kan niet zonder de wezenlijke omweg van eigen interpretatie de Hebreeuwse, Aramese en Griekse schrijfttekst van de bijbel omzetten in een nieuwe Nederlandse schrijfttekst ten behoeve van Nederlandse lezers. Triviale gezegd: de vertaler moet eerst zelf een lezer geweest zijn alvorens hij kan overgaan tot een poging om te vertalen. En wat hij vertaalt kan niet de pure schrijfttekst zijn, datgene wat geschreven staat, maar is noodzakelijkerwijs de eigen leestekst van de vertaler en, als in commissie wordt vertaald, van de vertalers: hun leestekst met al het particuliere, persoonlijke en subjectieve dat aan iedere leestekst - en ik voeg er na het voorgaande aan toe: per definitie - eigen is. Ik herhaal: geen enkele vertaler kan dan ook de pretentie hebben, dat hij vertaalt wat er staat. Elke vertaler vertaalt wat hij leest. Hij zet namelijk niet rechtstreeks de Hebreeuwse, Aramese of Griekse lettertekens om in Nederlandse, maar hij maakt - of hij dat wil of niet - eerst van de Hebreeuwse of Griekse schrijfttekst die voor hem ligt zijn eigen Hebreeuwse of Griekse leestekst en produceert pas daarna en op grond van die eigen leestekst zijn eigen Nederlandse tekst.

**Vertalen in
opdracht**

Maar dat is slechts één reden, waarom een vertaler niet zo maar kan vertalen wat er staat en ambtshalve moet pendelen tussen datgene wat staat geschreven, wat hij er leest en wat hij zelf gaat schrijven. Ook op een tweede wijze wordt de bijbelvertaler net als andere vertalers door de aard van zijn werk onophoudelijk van Pontius naar Pilatus en van Pilatus naar Pontius teruggezonden. De oorzaak is, dat hij in veel gevallen moet kiezen uit een heel scala van Nederlandse woorden die weliswaar elkaars synoniemen zijn en verwante betekenissen hebben, maar waarvan de betekenissen verre van identiek zijn. Ook deze keuze maakt onophoudelijke pendeltochten noodzakelijk. Uiteraard zal het doorslaggevend criterium voor de keuze altijd zijn of de grondtekst zo goed mogelijk wordt weergegeven. Maar het zou van naïviteit getuigen, als de vertaler daarbij zou afzien van andere vragen. Op grond van ervaringen bij eigen vertaalwerk en bij het uitoefenen van de functie van coördinator bij een vertaling van de evangeliën en Handelingen denk ik, dat elke vertaler en vertalersgroep bepaalde vragen onder ogen moet zien en - als hij werkt in opdracht, zoals het geval zal zijn met de Vertaling 2000 - hierover ook tijdig overeenstemming moet zien te bereiken met de opdrachtgever. Ik noem enkele van deze vragen in een wat extreme vorm om ze op deze wijze goed in het vizier te krijgen.

**Synoniemen en
vertaaltvondsten**

Verdient het de voorkeur bij een nieuwe vertaling te streven naar grote verschillen met de reeds bestaande standaardvertalingen, of is het daarentegen beter juist te streven naar continuïteit met deze vertalingen? De effecten zijn zeer uiteenlopend. In het eerste geval zal de gebruiker die aan een bepaalde tekst gewend is regelmatig verrast opkijken en zich gemakkelijker door de tekst op nieuwe gedachten laten brengen, maar zullen degenen die in bestaande standaardvertalingen thuis zijn zich bij de nieuwe vertaling geruime tijd ontheemd voelen. In het tweede geval zal de gebruiker zich wellicht verheugen over de herkenning, maar zal de tekst veel minder uitdaging bieden.

Een heel andere vraag is: hoe gaan de vertalers om met de vondsten in onofficiële vertalingen van privépersonen als - ik noem er slechts enkele - Hawinkels, Evert Straat, Marie van der Zeyde? Mogen en willen vertalers kiezen voor interessante vondsten van voorgangers? Ik stel de vraag of het mag, nu pas geleden het woord plagiaat weer alle kranten heeft gehaald. Is het overnemen van een vertaaltvondst zonder bronvermelding wel of niet in strijd met de auteurswet, of is zo'n vondst na publikatie een soort publiek bezit geworden, waarvan men bij een volgende vertaling van de bijbel dankbaar gebruik kan maken? Ik stel de vraag met enige aandrang, omdat juist in privévertalingen naar mijn oordeel de meeste vertaaltvondsten te vinden zijn.

Een wat mij betreft heel belangrijke vraag doet zich voor bij termen, die in de loop van de tijd een uitgesproken theologische lading gekregen hebben. Ik zie nu even af van termen die in de discussies tussen confessies een controversiële geladenheid hebben gekregen, omdat die zeker een onderwerp van beraad zullen moeten vormen. Maar ook andere ingeslepen termen als 'geloven', 'zonde', 'genade', 'verzoening' - om mij tot enkele te beperken - roepen de vraag op: zal men die zoveel mogelijk moeten bewaren of daar juist liever van moeten afzien? Het spreekt vanzelf, dat voor beide posities iets te zeggen is en tevens dat elke keuze op bezwaren zal stuiten. Zo is het evident dat juist deze woorden een betekenisontwikkeling hebben doorgemaakt, waardoor ze een toegespitste betekenis hebben gekregen die ze niet hebben in de oorspronkelijke Hebreeuwse of Griekse tekst. Maar de woorden zijn de traditionele gebruikers dikwijls dierbaar en dragers van hun verstaan. Anderzijds zijn er andere, en in het bijzonder de niet kerkelijk gebonden bijbelgebruikers op wie ze het tegenovergestelde effect hebben. Zij zullen zich gemakkelijk buitengesloten voelen door het gebruik van achteraf theologisch gefixeerde woorden. En dat roept dan tevens een volgende vraag op: wil een vertaling vooral de groep van de met de tekst vertrouwde kerkgangers bedienen of wil ze in het bijzonder aantrekkingskracht uitoefenen op buitenstaanders?

**Onderzoek naar
effect op lezers**

Het is evident dat de vertalers en hun opdrachtgevers hierover met elkaar in gesprek moeten gaan. In dat kader heb ik mijzelf de vraag gesteld of het niet zinvol zou zijn, dat de RCOB, de opdrachtgevers of andere geïnteresseerden het initiatief zouden nemen tot een onderzoek. Ten aanzien van het effect dat bepaalde wijzen van vertalen op de diverse soorten lezers hebben, zijn wij namelijk aangewezen op vermoedens en gissingen zonder dat deze ooit door empirisch onderzoek zijn getoetst. Weliswaar is in Zweden empirisch onderzoek verricht naar de acceptatie van de in 1981 gepubliceerde oecumenische bijbel-

vertaling.⁴ Maar dat is empirisch onderzoek na het verschijnen van een bijbelvertaling, en dat onderzoek zou ons op dit moment niet verder helpen. In ons eigen land is bij de vertaling van de Groot Nieuws Bijbel de tekst getoetst aan een aantal individuele lezers - als regel vier per bijbelboek - die hun mening gaven over de voorgelegde conceptvertaling. Dat was dus wel een consultatie vooraf. Maar ze had - voor zover mij bekend - alleen betrekking op de vraag of de voorgestelde vertaling in helder en begrijpelijk Nederlands gesteld was. Dat is natuurlijk heel belangrijk en verdient herhaling. Maar waar het mij om gaat is een verder strekkend onderzoek, dat idealiter - en voor zover nu nog mogelijk - voorafgaat aan het vertalen. Mijn idee zou zijn, dat een aantal korte proefvertalingen wordt gemaakt van uiteenlopende aard, zeg bijvoorbeeld met veelvuldig gebruik of juist vermindering van ingeslepen standaardtermen. Deze korte proefvertalingen zouden beschouwd kunnen worden als vertaalprofielen die aan een onderzoekspopulatie van personen met diverse opvattingen en verwachtingen worden voorgelegd met een goede vragenlijst. Op deze manier zouden de vertalers en opdrachtgevers te weten kunnen komen, welke de effecten zijn van bepaalde vertaalprofielen en kan men met deze effecten rekening houden. Om zo'n onderzoek uit te voeren zou men een beroep kunnen doen op de theologische faculteiten die zich bezighouden met respectievelijk de vertaalproblematiek en met empirisch onderzoek. Wetend hoeveel tijd het zou vragen om via de Stichting voor Theologisch en Godsdienstwetenschappelijk Onderzoek in Nederland (STEGON) een subsidie van NWO te krijgen, denk ik dat daarop niet gewacht kan worden en de middelen van elders moeten komen. Misschien bent u van mening, dat een zo concreet voorstel wat detoneert op deze feestelijke dag. Maar morgen is het feest voorbij en overmorgen begint bij wijze van spreken het werk aan de gezamenlijke oecumenische bijbelvertaling.

RCOB en bijbelvertalen

Of het ondernemen van een oecumenische bijbelvertaling - dat ons allen zo extreme vreugde bereidt - ook mogelijk zou zijn geweest als de RCOB niet had bestaan, is een vraag waar ik geen antwoord op kan geven. Maar ik weet van sommige en onder hen zeer vooraanstaande leden van uw Raad hoezeer zij zich voor een oecumenische bijbelvertaling hebben ingespannen. En ik kan mij niet voorstellen, dat het voor de RCOB als zodanig anders zou zijn. Wat de RCOB in de achter ons liggende jaren verder heeft opgeleverd is mij niet precies bekend. Maar al zou het niet meer zijn dan het besluit om de Vertaling 2000 als oecumenische vertaling te verwerkelijken, dan beschouw ik zelfs dat éne resultaat ook voor een periode van 25 jaar als een effect dat er zijn mag en dankbaarheid en gelukwensen verdient.

NOTEN

1. Philip C. Stine, *Future Bible Translation*, in: *Bible Translation and the Spread of the Church - the Last 200 Years*, *Studies in Christian Mission* vol. 2, ed. Philip C. Stine, E.J. Brill Leiden 1990, 148.
2. Van Dale, *Groot woordenboek der Nederlandse Taal*, 's-Gravenhage 1976, s.v. Pilatus.
3. Roland Barthes, *S/Z, Collection Tel Quel* (ed. Philippe Sollers), Ed. du Seuil, Paris 1970, 35-37.
4. Gunnar Hansson (ed.), *Bible Reading in Sweden, Studies Related to the Translation of the New Testament 1981*, Acta Universitatis Upsalensis, Psychologia et Sociologia Religionum 2, Uppsala 1990.

In het belang van bijbellezers

dr. S.J. Noorda

Dames en heren, meneer de voorzitter,

Op het programma van vanmiddag staan veertien onderdelen. Wie van getallenkunst houdt zal dat weten te waarderen. Veertien is immers tweemaal zeven, en zeven is de som van 2 en 5, twee cijfers die goed passen bij de viering van het 25-jarig bestaan van de RCOB op deze 25ste september.

Mijn toespraak zal dan ook bestaan uit zeven onderdelen. Cijferliefhebbers zal het overigens ook zijn opgevallen dat van die veertien onderdelen mijn bijdrage de elfde is. Voordat u daaraan conclusies verbindt wijs ik u erop dat ik vanmiddag à titre personnel spreek.

Ik zeg dat maar meteen opdat u niet denkt dat wat ik aan ondoordachts ga zeggen toegeschreven kan worden aan de revisiecommissie van de Katholieke Bijbelstichting of het bestuur van het Nederlands Bijbelgenootschap, laat staan aan de RCOB die mij de gelegenheid biedt bij zijn zilveren jubileum u een en ander ter overweging voor te houden; anderzijds heb ik, mocht er iets verstandigs in mijn toespraak zijn geslopen, vanzelfsprekend geen enkel bezwaar tegen bijval of plagiaat.

Vertalen moet

1. Met het onderwerp waarvoor ik vanmiddag uw aandacht vraag - 'in het belang van bijbellezers' - kan ik op dit moment nog alle kanten op. Wat is bij het vertalen van de bijbel het belang van bijbellezers, wat mogen zij van vertalers verwachten en in hoeverre kunnen of moeten vertalers met de belangen van lezers rekening houden?

Heel praktisch gedacht is het antwoord op die vragen simpel. Zonder vertaling blijft de bijbel voor de overgrote meerderheid van de bijbellezers een gesloten boek, een ontoegankelijke verzameling Hebreeuwse en Griekse lettertekens. In het belang van bijbellezers zijn en blijven vertalingen in zeer vele talen nodig. Het kosmopolitische karakter van het christendom verdraagt zich niet met een beperking tot de bijbel in grondtalen of één standaardvertaling, onverschillig of het om het Latijn, Esperanto of Wereld-Engels gaat. De internationale oecumenische verbondenheid is er een van eenheid in verscheidenheid, één heilige Schrift in talloze gedaanten, in de eigen taal van elke taalgemeenschap.

Verschillende vertalingen

2. Ook binnen de grenzen van zo'n taalgemeenschap blijkt één vertaling niet voldoende. Er worden in de meeste taalgebieden die een al wat langere boektraditie kennen steeds weer nieuwe vertalingen vervaardigd. De mij toegemeten spreektijd zou niet toereikend zijn wanneer ik alle vertalingen en bewerkingen van de bijbel alleen maar zou opsommen die in de loop van de tijd in het Nederlandse taalgebied zijn verschenen. Is die veelheid aan vertalingen ook in het belang van de bijbellezers?

Hier is het antwoord niet meer zo simpel. De meerderheid is van oordeel dat de bijbel telkens opnieuw vertaald moet worden, vooral omdat het Nederlands mettertijd verandert. Dat betekent dat zonder regelmatige hervertaling de lezers niet meer in hun eigen taal zouden worden aangesproken.

Er zijn nog andere argumenten voor hervertalingen: verschillende opvattingen

over wat een bijbelvertaling moet zijn, de voortdurende opheldering van allerlei historische en filologische problemen van de bijbeltekst, en het belang van vertalingen die aansluiten bij verschillende niveaus van taalbeheersing en kennis van zaken.

Het is duidelijk dat met een dergelijk gevarieerd aanbod van vertalingen vele lezers hun voordeel kunnen doen: zo hebben Nederlandse bijbellezers in de afgelopen 25 jaren de Willibrordvertaling, de Groot Nieuws Bijbel en de Startbijbel ter beschikking gekregen, teksten die de meest recente stand van de vertaal- en bijbelwetenschap weerspiegelen, zich van een herkenbare taal en stijl bedienen en zich richten tot lezers van verschillend taal- en kennisniveau. Deze vertalingen zijn stuk voor stuk belangrijke prestaties, waarbij ik persoonlijk de Startbijbel wel de knapste vind.

Verstaanbaarheid en traditie

Maar er zijn er ook die een andere opvatting zijn toegedaan, die het verregaand tegemoetkomen aan de wensen van bijbellezers niet louter positief beoordelen. Zij beschouwen de veelheid aan vertalingen als een verwarrend labyrint en verlangen terug naar de goede oude tijd waarin één vertaling als zozeer maatgevend werd beschouwd dat velen zich niet eens realiseerden dat ook die een vertaling was. Hetzelfde sentiment als van conservatieve Britten die half in scherts kunnen zeggen: 'If the Authorized Version was good enough for St. Paul, then it's good enough for me.'

Het bijzondere karakter van de heilige Schrift roept bij sommige bijbellezers als vanzelf de behoefte op aan een normatieve vastlegging. Vulgata, Lutherbijbel, King James Version en Statenvertaling worden ieder door bepaalde bijbellezers gewaardeerd als dé vertaling. Die waardering is de uitdrukking van het besef dat de heilige Schrift een klassieke tekst is waarvan de traditie belangrijker is dan de vernieuwing. Dat het bij zo'n vertaling in feite gaat om de fixatie van één bepaald tussenstadium in de leesgeschiedenis van de Schrift doet daaraan blijkbaar niets af. Enige onverstaanbaarheid neemt men graag op de koop toe, of strekt juist tot extra aanbeveling. Dit taboe op hervertaling wordt door bijbelgenootschappen gerespecteerd door enkele klassieke vertalingen te blijven herdrukken, al dan niet met kleine aanpassingen. Daarmee komt men tegemoet aan die lezers die de bijbel in dezelfde oude vertrouwde woorden willen kunnen blijven lezen en horen.

3. Tot nog toe heb ik u niets nieuws gezegd. Het is de bedoeling dat dat niet zo blijft.

De verleiding is groot om zo'n gevarieerd assortiment aan vertalingen heel bevredigend te vinden: voor iedere groep is er immers een vertaalde tekst die voldoet aan de eisen die zij stelt. Naar mijn overtuiging is dat een te gemakkelijke conclusie en kan op goede gronden worden betwijfeld of 'voor elk wat wils' werkelijk zonder meer in het belang van de bijbellezers is. Ik zal u zeggen waarom. En ik kondig alvast aan dat mijn argumentatie pretendeert aan te tonen, dat zowel aan het standpunt van degenen die het taboe op hervertaling levend houden als aan het standpunt van de pleitbezorgers van nieuwe vertalingen voor nieuwe lezers in zekere zin *dezelfde* behoefte ten grondslag ligt om aan de lezer tegemoet te komen.

**Hoe teksten
gelezen en
begrepen
worden**

4. Om dat duidelijk te maken las ik een korte theoretische, hermeneutische beschouwing in, die ik met twee voorbeelden zal toelichten. Voor een uitvoeriger beschouwing daarover verwijs ik belangstellenden naar mijn drieënehalf jaar geleden gepubliceerde studie *Historia Vitae Magistra*, waarin ik heb geprobeerd een theoretisch kader te schetsen voor een historisch-empirische studie van de geschiedenis van het lezen en begrijpen van de bijbeltekst, en naar een hopelijk binnenkort te verschijnen boek getiteld *De (on)aangename herkenning van vreemde bijbelverhalen*.

Het lezen van een tekst is een gecompliceerd proces, het veronderstelt toeëigening, herkenning, omzetting van de vreemde code van de tekst in de eigen, vertrouwde code van de lezer. Bij het lezen van een tekst wordt deze als het ware geïntegreerd in de vertrouwde wereld van ervaringen, voorkeuren, bezwaren, hoop, wanhoop, wensen, angsten, teleurstellingen, verwachtingen, voorstellingen en overtuigingen.

Ik geef u twee voorbeelden die laten zien hoever die integratie kan gaan. Beide zijn het mijns inziens goede voorbeelden, omdat het afschrikwekkende voorbeelden zijn die laten zien hoe lezers bewust of onbewust de teksten die ze lezen manipuleren, naar hun hand zetten.

Twintig jaar geleden werkte ik aan een theologisch instituut in New York waar ik in aanraking kwam met een merkwaardige christelijke gemeenschap. Ze was ten volle overtuigd dat ware gelovigen op Gods zegen ook in het aardse bestaan mogen rekenen; voorspoed en rijkdom zijn hun deel. Toen een schatrijk predikant van deze welvarende gemeente werd geïnterviewd voor de lokale radio, werd hij op een gegeven moment door de verslaggeefster die zich goed had voorbereid, geconfronteerd met de volgende, bekende bijbeltekst: 'Wat is het voor mensen met geld toch moeilijk het Koninkrijk van God binnen te komen. Een kameel komt gemakkelijker door het oog van een naald dan een rijke in het koninkrijk van God.' 'Wat vindt u daar nu van?' vroeg ze. Zonder een moment van aarzeling antwoordde de predikant: 'Kunt u nagaan hoe moeilijk het is voor een arme om het rijk van God binnen te komen.'

Met het tweede voorbeeld blijf ik wat dichterbij huis.

Onlangs zei mij de moeder van een schoolvriend dat ik haar ooit eens geweldig had getroost. Ik wist niet waarover ze het had. Toen vertelde ze me dat ze jaren geleden met haar man op doorreis in een hotel was beland waarvan de sfeer hun meteen al tegenstond; maar het was te laat om nog een ander verblijf te zoeken. Toen ze na een onrustige nacht 's ochtends aan het ontbijt zaten, was er iemand van het hotelpersoneel op haar afgestapt met de vraag of hij haar man niet even onder vier ogen kon spreken. 'Ik werd panisch,' zei ze, 'bij de gedachte dat ze hem of mij iets zouden aandoen.' Zonder aarzelen had ze de man daarom bruusk afgewezen en gezegd dat ze onmiddellijk verder wilde reizen. Toen ze eenmaal goed en wel onderweg waren, was ze begonnen zichzelf

verwijten te maken. Misschien zat die man wel tegen z'n zin in dat vreselijke hotel en had hij om hulp willen vragen. Ze voelde zich net de priester of de leviet uit de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan. 'En weet je wat je toen tegen mij zei? Je zei: Als u de priester of de leviet was, dan zal de Samaritaan ook nog wel gekomen zijn om die man te helpen.' Al was het jaren later toen ze me deze geschiedenis vertelde, het was nog te merken dat dit staaltje van instant-bijbeluitleg haar enorm had opgelucht.

**Het verhaal als
spiegel**

Herkenning speelt een belangrijke rol bij het vertellen van bijbelverhalen. Het verhaal kan als een spiegel gaan functioneren, wanneer motieven ervan overeenkomen met de eigen ervaringen of inzichten.

Waar in zo'n wisselwerking tussen verhaal en ervaring resulteert, ligt niet bij voorbaat vast. In mijn voorbeeld wordt het verhaal van de barmhartige Samaritaan eerst opgevat als aanklacht, later als geruststelling. Ieder die enigszins vertrouwd is met het verhaal in zijn oorspronkelijke omgeving, zal inzien dat ik het verhaal heb gemanipuleerd: het happyend is wel aangenaam, maar niet in overeenstemming met de originele strekking van de gelijkenis.

Niet altijd is de diagnose zo makkelijk. Mijn voorbeelden zijn extreme gevallen van toeëigening van de bijbeltekst. De tekst wordt overduidelijk gemanipuleerd. Ik vertel deze voorbeelden niet om te suggereren dat er met herkenning, inleving in het bijbelverhaal iets mis is. Integendeel, ze zijn onmisbaar. Een levende verteltraditie kan niet zonder herkenning, maar evenmin zonder kritiek.

**Spanning tussen
tekst en
dagelijkse
werkelijkheid**

5. Voor literaire teksten is kenmerkend dat deze 'normalisering' van de code van de tekst niet volledig gelukt; er blijft spanning bestaan tussen de tekst en de wereld die de tekst oproept enerzijds en de alledaagse code van de lezers. De receptie van religieuze teksten verloopt op een analoge wijze; ook hier blijft als het goed is een spanning tussen de tekst en de wereld van ervaringen en symbolen die de tekst oproept enerzijds en de werkelijkheid, de ervaringen en de voorstellingen van de lezers. Ze komen niet tot hun volle recht wanneer ze opgaan in de overtuigingen en voorstellingen van de lezers, wanneer ze pasklaar zijn. Deze inzichten zijn naar mijn mening ook van belang voor bijbelvertalingen. Tegemoetkomendheid jegens de lezers mag niet zover gaan dat de toeëigening van de teksten als vanzelf gaat op straffe van verlies van de eigen zeggingskracht van de bijbelse tekst. Dat gevaar bestaat zowel bij hervertalingen als bij het absoluut maken van klassieke vertalingen.

Het vasthouden aan klassieke vertalingen heeft alles te maken met het vast willen houden van de vertrouwde confessionele betekenissen in die vertalingen. Zoals de Vulgaat dé gestalte van de Schrift was voor de katholieke traditie, zo werden de Lutherbibel en de Statenvertaling en hun collega's dé gestalte van de Schrift voor de protestanten. In liturgie en theologie waren deze teksten de vanzelfsprekende voertuigen van het spreken van God.

Het blijven vasthouden aan deze vertalingen kan de verdienste hebben verloren gegane waardevolle inzichten van vroegere lezers te bewaren. Tegelijkertijd dreigt er het doorbreken van de spanningsboog tussen tekst en lezer: de vanzelfsprekendheid gaat de boventoon voeren.

Bij hervertalingen dreigt het gevaar van te sterke explicitering, te strikte vastlegging van de betekenis van de teksten. Ook uit de vertaalpraktijk waaraan ik zelf een werkzaam aandeel heb gehad ken ik daarvan de voorbeelden: een te sterke nadruk op verklarende aantekeningen, een te nadrukkelijke neiging de betekenisruimte van woorden af te perken.

**Helder,
eenvoudig en
ondubbelzinnig**

Het voorwoord van de Good News Bible van 1976 bevatte de volgende zinnen:

The primary concern of the translators has been to provide a faithful translation of the meaning of the Hebrew, Aramaic, and Greek texts. Their first task was to understand correctly the meaning of the original ... the translators' next task was to express that meaning in a manner and form easily understood by the readers ... Every effort has been made to use language that is natural, clear, simple, and unambiguous.

Natuurlijk, helder, eenvoudig en ondubbelzinnig. Men kan deze eigenschappen van een vertaling opvatten als een vanzelfsprekende doelstelling van een goede hervertaling. Zou men iets anders wensen dan een vertaalde tekst die gemakkelijk kan worden begrepen voor de lezers? Desalniettemin dreigt er het gevaar van het verwijderen van te veel betekenisruimte, van het te zeer aanpassen aan het voorstellingsvermogen van de lezers.

In vele recente Europese en Amerikaanse vertalingen bespeur ik een duidelijke tendens naar een te zeer beperken van de interpretatieruimte van de tekst, overigens met de beste bedoelingen, namelijk om de lezers te dienen met een natuurlijke, heldere, eenvoudige en ondubbelzinnige tekst. Daarmee dreigt niet alleen het gevaar van het absoluut maken van de interpretatie van de vertalers (en daarmee het leggen van één, beperkte betekenis in een tekst die zo ondubbelzinnig niet is), maar ook van het opheffen van de spanningsboog tussen de code van de tekst en de code van de lezer. De bijbeltekst is namelijk beslist niet altijd vast te leggen in eenvoudige en ondubbelzinnige termen.

**Het begin van
Lucas als
voorbeeld**

6. Ik geef twee voorbeelden die kunnen illustreren wat ik bedoel. Het zijn slechts twee voorbeelden, ze geven dus maar een beperkt inzicht in de brede problematiek waarom het hier gaat. Het eerste betreft de vertaling van de eerste zinnen van het Evangelie volgens Lucas, het tweede een passage uit Handelingen 8.

Het begin van Lucas 1 werd in de Groot Nieuws Bijbel als volgt vertaald:

Hooggeachte Teofilus,
Veel personen hebben geprobeerd een verslag te maken van de gebeurtenissen die zich onder ons hebben voltrokken, in overeenstemming met wat ons is overgeleverd door diegenen die van het begin af ooggetuigen zijn geweest en zich in dienst hebben gesteld van het evangelie. Daarom leek het me goed, ook zelf nog eens de loop van de gebeurtenissen nauwkeurig na te gaan en alles in de juiste volgorde voor u op schrift te stellen. Het gaat er mij daarbij om dat u zult inzien hoe betrouwbaar de verhalen zijn die men u heeft verteld.

In de herziene Willibrordvertaling (KBS 1992) luidt deze passage als volgt:

Velen hebben zich er al toe gezet het verhaal te doen van wat zich bij ons heeft voltrokken, aan de hand van de overlevering van de oorspronkelijke ooggetuigen die dienaar van het woord zijn geworden. Nu heb ook ik besloten alles van voren af aan nauwkeurig na te gaan en voor u, geachte Teofilus, ordelijk op schrift te stellen, zodat u zich kunt overtuigen van de betrouwbaarheid van de berichten die u hebt ontvangen.

Beide vertalingen worden naar mijn oordeel gekenmerkt door een zekere verzakelijking van de inhoud van de tekst, de GNB-versie nog meer dan de herziene Willibrord.

De tijd ontbreekt om op details in te gaan, ik noem alleen enkele woordgroepen die anders dan in het oorspronkelijk de Nederlandse lezers de indruk geven van een zakelijke mededeling: 'Hooggeachte Teofilus' (GNB) vergelijkbaar met 'geachte Teofilus' (KBS 1992); 'veel personen' (GNB); 'een verslag van gebeurtenissen' (GNB) tegenover 'het verhaal ... van wat zich bij ons heeft voltrokken' (KBS 1992); 'diegenen die ... zich in dienst hebben gesteld van het evangelie' (GNB) tegenover 'die dienaar van het woord zijn geworden' (KBS 1992); 'de loop van de gebeurtenissen' (GNB) tegenover 'alles van voren af aan' (KBS 1992); 'in de juiste volgorde' (GNB) vergelijkbaar met 'ordelijk' (KBS 1992). Deze zakelijke stijl hangt samen met de exegetische opvatting dat de auteur van het evangelie bij zijn inleidende woorden een in zijn tijd bestaande traditie volgt, om een geschiedenisboek in te leiden met een woord vooraf waarin de bedoeling van het werk wordt weergegeven. Hij schrijft in de stijl van die traditie, in een goed geformuleerde klassieke Griekse samengestelde zin.

Op die opvatting is op zichzelf niet zoveel af te dingen, maar het is mijns inziens een misverstand te menen dat de auteur louter zakelijke, protocol-achtige mededelingen doet. Hij kiest zijn woorden zo dat ze weliswaar lijken op het woord vooraf van een 'gewoon' geschiedenisboek, maar tegelijkertijd laat hij ruimte voor meer betekenis.

Teofilus bij Origenes

Ik geef één voorbeeld. De exegeten hebben zich lang het hoofd gebroken over de vraag wie de hier genoemde Teofilus is geweest; men heeft gesuggereerd dat hij een officieel persoon met een hoge status was die in zijn bestuurspraktijk met de christelijke beweging in aanraking kwam, of een belangrijk iemand die was toegetreden tot de christelijke gemeente. De vroegste bewaardgebleven uitleg van dit gedeelte gaat in een andere richting. Origenes meent dat 'Teofilus' in overdrachtelijke zin moet worden opgevat, als niet zomaar een eigennaam, maar als een naam met betekenis: Vriend van God, of in een Nederlandse equivalent: Godelief. Hij verbindt daaraan de overweging dat het verhaal dat Lucas doet voor zo'n lezer is bedoeld: alleen aan Godelief wordt de volle betekenis van hetgeen 'zich bij ons heeft voltrokken' duidelijk.

Naar mijn overtuiging is deze suggestie alleszins het overwegen waard, en het zal duidelijk zijn dat zo opgevat de beginwoorden van dit evangelie een andere klank krijgen en dat daarmee dus in een vertaling gerekend zou moeten worden.

**Een citaat uit
Handelingen**

Ik ga over naar een tweede voorbeeld. Het is ontleend aan het tweede deel van het werk van Lucas, de Handelingen. In hoofdstuk 8 komt de bekende dialoog voor tussen Filippus en een bijbellezende Ethiopiër; Filippus vraagt hem: 'Begrijpt u eigenlijk wel wat u leest?' en de man antwoordt: 'Hoe zou ik dat kunnen als niemand mij wegwijs maakt?' Dan nodigt hij Filippus uit in te stappen en bij hem te komen zitten. In het verhaal volgt dan het schriftgedeelte dat hij aan het lezen was. Daarom gaat het mij.

In de herziene Willibrordvertaling (KBS 1992) luidt dit tekstgedeelte:

Als een schaap werd hij ter slachting geleid,
en als een lam dat stom is voor zijn scheerder deed hij zijn mond niet open.

In zijn vernedering werd zijn oordeel weggenomen.

Wie zal zijn afkomst beschrijven?

Want van de aarde wordt zijn leven weggenomen.

Niet bepaald een heldere, eenduidige tekst, dat zult u met mij eens zijn.

In de Groot Nieuws Bijbel lezen we de volgende weergave:

Als een schaap werd hij naar de slachtbank gebracht.

Geen woord kwam over zijn lippen, juist zoals een lam zich stil houdt onder de handen van de scheerder.

Hij werd vernederd en hem werd geen recht gedaan.

Wie kan over zijn nakomelingen spreken?

Want hij werd uit het leven weggerukt.

Deze versie van het gelezen schriftgedeelte valt gemakkelijker te begrijpen; het raadselachtige van de KBS-versie is grotendeels verdwenen en een enigszins ervaren bijbellezer zal met de vraag die de Ethiopiër aan Filippus voorlegt ('Vertel me, over wie heeft de profeet het hier? Over zichzelf of over een ander?') niet zoveel problemen hebben.

De toepassing op Jezus ligt voor de hand en het zal deze bijbellezer dan ook niet verbazen dat het verhaal vervolgt met de zin: 'Filippus begon te spreken. Met het gelezen stuk als uitgangspunt verkondigde hij hem het grote nieuws over Jezus.'

Naar mijn oordeel maakt deze vertaling het de lezers ten onrechte gemakkelijk. Het citaat uit de bijbel van de Ethiopiër is niet ondubbelzinnig, en het verhaal vertelt wel dát Filippus hem de betekenis uitlegt, maar niet hoe het citaat precies moet worden opgevat.

In een geval als dit moet de vertaling mijns inziens niet wegwerken wat het oorspronkelijk aan problemen bevat. Als er geen reden is om aan te nemen dat de betekenis voor de Griekse lezers helder en ondubbelzinnig was, dan dient ze ook voor de lezers van de vertaling een raadsel te blijven.

Is het verhaal van Handelingen 8 daarmee een onduidelijk verhaal geworden? Nee, het is het verhaal over een onduidelijkheid, een probleem dat bij bijbellezing rijst; dat moet de lezer van het verhaal al lezende net zo ervaren als de bijbellezer over wie het verhaal vertelt, en die herkenning moet een vertaling niet in de weg staan.

**Teksten moeten
'spannend'
blijven**

7. Ik zei het al bij de aankondiging van de beide voorbeelden: het zijn er maar twee en ze kunnen maar enkele aspecten illustreren van de thematiek die ik op het oog heb. Om des tijds wille moet ik het hierbij laten en de sprong maken naar mijn conclusie.

Inzicht in de belangrijke rol van de lezers moet er mijns inziens toe leiden dat zo wordt vertaald, in het belang van de lezers, dat de teksten 'spannend' blijven, dat ze niet vlak zijn waar ze diepzinnig moeten wezen, dat ze niet ondubbelzinnig worden als ze niet echt eenduidig zijn. Het welbegrepen belang van lezers vergt vanzelfsprekend dat ze de bijbelse tekst niet krijgen gepresenteerd als een bestofte antiquiteit of als vooral oude vertrouwde klanken; helderheid en herkenbaarheid zijn van groot belang.

Maar het belang van de lezers vergt ook dat de teksten hun diepgang houden, dat ze meer dan het gewone kunnen oproepen, dat ze - zoals het in de moderne theologentaal heet - een 'disclosure' kunnen bewerkstelligen.

Noorda is het dus niet eens met Van Iersel? Nee, ik ben het verregaand met hem eens. Naar mijn overtuiging zijn zijn en mijn beschouwing twee kanten van dezelfde medaille en gaat het erom ze niet tegen elkaar uit te spelen. Het evenwicht tussen herkenning en toeëigening die een voorwaarde zijn voor echt verstaan, en spanning en verrassing die een blijk zijn van echte communicatie, is als het goed is een wankel evenwicht.

Vertalers die zich het belang van dit evenwicht bewust zijn, kunnen naar mijn overtuiging lezers een grote dienst bewijzen. Het werk aan de nieuwe oecumenische vertaling is een gelegenheid bij uitstek om deze evenwichtskunst in de praktijk te beoefenen. In zekere zin is een groep vertalers van verschillende herkomst, wat bij oecumenische vertalingen per definitie het geval is, als het ware van nature in een goede uitgangshouding om deze kunst te laten zien. Voorwaarde is dat de vertalers zich blijvend rekenschap geven van dit aspect van het vertaalwerk.

**Vertalers met
creatief literair
talent**

In concreto betekent dit dat ervaren vertalers nodig zijn (dat wil zeggen: vertalers die de kracht van de verleiding te zeer een eigen stempel te zetten al in de praktijk hebben ervaren). Verder vergt het vertalers die niet alleen een goed ontwikkeld gevoel hebben voor de variëteit van de taal, maar ook voor die van geloven en leven. Die combinatie komt in de praktijk alleen tot haar recht wanneer de vertaalteams niet alleen uit filologisch en theologisch bekwaame vertalers en vertaalsters bestaan, maar ook over het nodige creatieve literaire talent beschikken.

De parallelle tussen de werking van literaire en van religieuze teksten is een goede basis voor de interne taakverdeling en samenwerking in de vertaalteams.

Meneer de voorzitter, het wordt tijd af te sluiten. Ik hoop dat ik erin geslaagd ben de uitdaging waarvoor de Nederlandse en Vlaamse bijbelgenootschappen staan, een extra dimensie te geven. Moge het hun gegeven zijn het beoogde werk met voortvarendheid en in eensgezindheid te volbrengen. De eerstvolgende lustra van de RCOB kunnen dan even feestelijk zijn als het jubileum dat we vandaag vieren.

Spreekbijbel: met nieuwe oren horen

Jan J. van Capelleveen

Grafische vormgevers hebben door de eeuwen heen geworsteld met de bijbel. Pogingen om de bijbel als een gewoon boek uit te geven, met een doorlopende drukregel, mislukten vrijwel altijd. De lange leesregel vroeg, om leesbaar te blijven, een grotere letter zodat het boek onmogelijk dik werd. Het gevolg is dat een gedrukte bijbel met zijn twee kolommen per pagina er nog altijd uitziet als een woordenboek of een encyclopedie.

Daardoor wekt de vorm van de bijbel de indruk dat dit boek een antwoord biedt op al onze vragen, terwijl het juist een verhaal wil vertellen. De bijbel bevat immers een verslag van Gods handelen met en door mensen en biedt tegelijkertijd een dialoog tussen God en mensen. Zo bleef door de eeuwen heen de vormgeving van de bijbel noodgedwongen in strijd met zijn inhoud. Dezer dagen verscheen de Spreekbijbel waarin vorm en inhoud van de bijbel beter op elkaar zijn afgestemd.¹

Deze uitgave lijkt nog een tweede probleem op te lossen. De wijze van informatievoorziening is in de laatste zestig jaar ingrijpend gewijzigd. Radio, en in nog sterker mate televisie, hebben daar een nieuw element aan toegevoegd. Een schrijvende journalist kan alleen woorden gedrukt weergeven. Om aan te duiden dat bepaalde uitspraken niet van hem maar van iemand anders zijn, gebruikt hij aanhalingstekens. Verder is er uiterlijk geen verschil tussen zijn woorden en de woorden die hij een ander in de mond legt.

De radio bracht een nieuw element. In plaats van weer te geven wat iemand zei, kan een radioverslaggever iemand zelf aan het woord laten. De televisie accentueert dat element nog, want we horen niet alleen dat iemand aan het woord is, maar we zien die persoon spreken. Wat hij of zij te zeggen heeft, wordt versterkt door gelaatsuitdrukking en gebaren.

De gevolgen van die ontwikkeling zijn groot. Niet langer is de krant de belangrijkste bringer van nieuws. Dat komt in de eerste plaats tot ons via radio en televisie; de krant legt vervolgens uit wat de consequenties ervan zijn. Meer en meer ontwikkelt de krant zich tot een handleiding bij het nieuws.

Groot Nieuws in dialoogvorm

Is die verandering in verslaggeving mede een reden dat de hedendaagse westerse mens in toenemende mate moeite heeft met de bijbel? Misschien. Het is niet te bewijzen. Wel is het mogelijk om ook het 'grote nieuws', het evangelie, een duidelijker dialoogvorm te geven waardoor het een meer eigentijds uiterlijk krijgt. De Europese bijbelgenootschappen experimenteerden daar in de jaren zeventig en tachtig al mee in jeugdconferenties. Bijbelverhalen werden door jongeren uitgebeeld. Steeds weer bleek dat na zo'n sessie het gezamenlijk gesprek over zo'n verhaal meer diepgang kreeg. In diezelfde tijd werden bijbelboeken op geluidscassettes uitgegeven. Al snel bleek een dergelijke lange gesproken tekst hoge eisen te stellen aan de stem die hem las. In dat verband werd al eens de vraag gesteld of het niet beter zou zijn zulke luisterteksten door verschillende stemmen te laten lezen. Een enkel experiment werd gedaan, vrijwel uitsluitend in het Engelse taalgebied.

Waarschijnlijk was dat de reden dat juist in het Engelse taalgebied de *Dramatised Bible*² verscheen. Consequent was daarin de hele bijbeltekst verdeeld over verschillende stemmen zodat de gedrukte tekst de indruk wekt van een script van een hoorspel of toneelstuk.

**In een handzaam
formaat**

De uitgave kwam onder de aandacht van het Nederlands Bijbelgenootschap, dat advies inwon bij de radiopredikant drs. A.C. Bronswijk met de vraag of een soortgelijke uitgave ook voor Nederland mogelijk zou zijn. Het advies was positief. Een dergelijke uitgave zou, zo werd geopperd, van belang kunnen zijn voor de liturgische vormgeving van de kerkdienst, voor de catechese, voor het vormingswerk, terwijl ook een mogelijke functie werd gezien voor het godsdienstonderwijs op scholen.

Eén ding stond van meet af aan vast: voor het Nederlandse publiek moest het niet zo'n dikke pil worden als de Engelstalige *Dramatised Bible* die een plaats op de boekenplank verdient naast een uitgave van de verzamelde werken van Shakespeare. Gedacht werd aan een aantal delen van zo'n 120 pagina's ieder, in een handzaam formaat.

**Hulpmiddel voor
de liturgie**

Oorspronkelijk was gesuggereerd om de volgorde van de bijbel te volgen: de wetsboeken, de historische boeken, de poëtische boeken, de profetische boeken, de evangeliën, de brieven en Openbaring. Drs. K. Ouwers, oud-katholiek priester gespecialiseerd in liturgische vraagstukken, werd gevraagd om te helpen met het bewerken van de bijbeltekst voor dit doel. Hij kwam met het voorstel om bij elkaar behorende thema's, die vaak in de liturgie samenklinken, op te nemen. Zo bevat het zojuist verschenen eerste deel teksten die handelen over de geboorte van Jezus en over de geboorte van de wereld. Het tweede deel zal gelijkenissen bevatten. Een derde deel zal gewijd worden aan lijdensverhalen en de opstanding en gecombineerd met exodusverhalen. Zo bevat dus ieder deel zowel oud- als nieuwtestamentische teksten.

Dat riep meteen een probleem op. De meeste evangeliëverhalen - met uitzondering van bijvoorbeeld een tekst als de Bergrede - zijn vrij gemakkelijk in 'spreekvorm' weer te geven. De evangelisten citeren immers Jezus, de discipelen, de Farizeeërs en de omstanders keer op keer, ook al vind je in de meeste bijbelvertalingen geen of maar weinig aanhalingstekens (waarom eigenlijk niet?). Maar hoe kun je poëtische gedeelten, lange monologen in de Pentateuch of profetische boeken door verschillende stemmen laten lezen?

**Medewerking
van een
neerlandica**

Mede om dat probleem op te lossen werd naast drs. Ouwers ook de neerlandica mevrouw M.B. Feith bij het gereedmaken van de tekst van dit eerste deel betrokken. Zij begeleidde indertijd de vertalers van het oude testament in omgangstaal en zij is betrokken bij de revisie van het nieuwe testament in omgangstaal waaraan op dit moment wordt gewerkt. Besloten werd dat die vertaling, de Groot Nieuws Bijbel, voor dit doel verre te prefereren is boven bijvoorbeeld de NBG-vertaling 1951. Zij wist waarom bepaalde passages vertaald waren zoals ze waren. Ze kon erop toezien dat, als de tekst aangepast moest worden, dat niet zou gebeuren ten koste van de boodschap.

Ook haar tekstanalytische kennis en ervaring kwamen van pas. Bij lange monologen kon zij teksten zo in stemmen verdelen dat deze als het ware bepaalde structureel in de tekst aanwezige taalelementen versterkten. Maar dat gold ook voor kortere delen. Waar bijvoorbeeld twee vertellers aan het woord komen, kon zij een bijbelgedeelte zo indelen dat iedere stem een eigen bijdrage aan het geheel biedt.

**Meer dan
'responsive
reading'**

Juist deze samenwerking van een liturg en een neerlandica heeft een element in deze uitgave gebracht dat deze verheft boven een uitgave voor jongeren alleen en dat waarde heeft voor gebruik in de eredienst. In lange poëtische teksten zijn onder meer refreinen opgenomen. Zo juicht Maria in het eerste hoofdstuk van Lucas als zij hoort dat ook Elisabet zwanger is:

Mijn ziel prijst de Heer,
mijn hart juicht om God, mijn Redder.
Want hij heeft op mij zijn ogen laten rusten,
op mij, zijn dienares, hoe onaanzienlijk ook.

Op dat moment vallen de refreinstemmen in. Ze herhalen:

Mijn ziel prijst de Heer,
mijn hart juicht om God, mijn Redder.

Uit de Angelsaksische liturgieën kennen we de zogenaamde 'responsive readings'. De voorganger leest een tekst, de gemeente spreekt hardop de volgende. En zo gaat dat om en om. Het is een manier om de gemeente in te schakelen, maar de bijbeltekst komt er niet duidelijker door over. Deze 'refreinen' zijn evenwel een liturgische vondst. Zij stellen een gemeente in staat om werkelijk zinvol te reageren op de woorden van de schriftlezing en als het ware door zo'n refrein een 'amen' toe te voegen aan het gelezen gedeelte.

**Oude kerk
gebruikte al deze
vorm**

Wie de gedrukte tekst ziet (bij dit artikel voegen we een voorbeeld uit zowel de Engelse als de Nederlandse uitgave), zal die ervaren als iets ongewoons. In zijn inleiding herinnert drs. Ouwens er evenwel aan dat 'in veel kerken' het al eeuwen gebruikelijk is 'om in de week voor Pasen de verhalen over het lijden en sterven van Jezus zo voor te lezen, dat er een stemmenspel ontstaat'. Deze vorm van bijbellezen komt al voor in de middeleeuwen. Ook het Romeinse missaal van 1570 bevat teksten voor drie stemmen, soms met muzieknoten erbij. Er bestaat van oudsher een vaste verdeling bij dat gezamenlijk lezen: een van de drie fungeert als verteller en leest - vaak op letterlijk 'hoge toon' - de woorden van de evangelist; iemand met lage stem, vaak de priester, leest de woorden die Jezus sprak; de derde stem wordt dan gebruikt om de geciteerde uitspraken van omstanders weer te geven.

In zijn passiemuziek zet Johann Sebastian Bach deze lezingen op muziek. Hij kiest dan voor de evangelist een hoge tenor, voor de woorden van Jezus een bas en legt de woorden van andere stemmen in de mond van meerdere solisten.

**Bijbelgenootschap
kiest een eigen
weg**

De Engelse *Dramatised Bible* was de inspiratiebron voor deze nieuwe Spreekbijbel, niet een voorbeeld om slaafs na te volgen. Voor de Nederlandse uitgave is de bijbeltekst opnieuw zorgvuldig geanalyseerd. Wie de Engelse met de Nederlandse tekst vergelijkt in het voorbeeld van Lucas 2:21-40 ziet de verschillen. Zo wordt in de Engelse versie het citaat uit de wet in de mond van een aparte 'lawyer' gelegd. Dat is in de lijn van de anglicaanse en katholieke tradities

waarbij Jezus vaak tegenover de wet wordt geplaatst. De Nederlandse uitgave vermijdt een dergelijke tegenstelling.

In de Engelse tekst komt één verteller aan het woord, in de Nederlandse zijn dat er twee. Ze vullen elkaar duidelijk aan. Bovendien voegt de Nederlandse tekst refreinstemmen toe die bij lezing in een kerkdienst door de gemeente - en natuurlijk ook bij catechese en vormingswerk door de hele groep - als een antwoord kunnen worden uitgesproken.

Vorbereiding is gewenst

In veel sterkere mate dan bij louter voorlezen door een voorganger of onderwijzer geeft deze vorm van lezen met stemmen de bijbeltekst een extra dimensie. Mevrouw Feith herinnert zich hoe ze het 'Wee u!' van Jezus over Jeruzalem eens op een totaal nieuwe manier hoorde. Altijd had ze die woorden met stemverheffing horen lezen als de woorden van een strenge rechter. En toen ineens was er die voorganger die ze ingetogen las, en kwam ze onder de indruk van het intense verdriet van Jezus over dat ongehoorzame Jeruzalem. De toon waarop gelezen wordt, is tegelijkertijd een interpretatie van de tekst. Daarom vraagt zeker ook deze *Spreekbijbel* bij gebruik enige voorbereiding (waarover het 'ten geleide' in het boek ook iets zegt). Je kunt maar niet zo voor een dienst of een bijeenkomst een paar mensen de tekst in handen geven en laten lezen. Enige regie is gewenst. De bijbelse woorden en zinnen die mensen in de mond nemen, mogen geen eigen leven gaan leiden. De toon en de stemmen moeten op elkaar afgestemd zijn en overeenkomen met wat de bijbeltekst wil overdragen. Daarom doet een leesgroep er goed aan de te lezen tekst eerst samen nauwkeurig door te nemen. Juist dan zal blijken hoe deze vorm van gezamenlijk bijbellezen de hoorder in staat stelt om met nieuwe oren te horen.

NOTEN

1. *Spreekbijbel - bijbelfragmenten voor verschillende stemmen*, deel 1: *Rondom de geboorte van Jezus Christus*. NBG, Haarlem, 1992, f 14,50
2. Michael Perry (ed.), *The Dramatised Bible*, Marschall Pickering: Bible Society, Londen 1989